

Akik előttünk jártak...

Szentpáli Németh Ferenc /1651–1713/

Királybíró, versszerző. Születési helye ismeretlen. Apja, István, I. Rákóczi György diplomataja, anyja Baráth Borbála, gyámapja, anyja második férje Balpataki János volt.

Szentpáli a kolozsvári unitárius iskolában tanult a költő Felvinczi György seniorsága idején. Jogi tanulmányokat is folytatott. Az iskolából eltávozva Apafi fejedelem udvarában szolgált. 1676-ban megvásárolta a vizaknai „Geréb-házat”, mely a ház tulajdonosa számára a vizaknai királybírói tisztséget jelentte. Mint ilyen mentesült minden néven nevezendő adófizetési kötelezettségtől, sőt rendelkezett legeltetési és adószedési joggal is.

Szentpáli a „Geréb-ház” birtoklása ügyében hosszan perlekedett a régi tulajdonos Haller családdal és magával Vizakna várossal is. A vizaknai határban lévő úgynevezett „Nyolcforintos-hegy” birtoklásáért Vizakna városával és Pater Jánossal, a sóaknák felügyelőjével, a girbói birtokért Szász János szebeni bíróval, de a szelindneki határban levő „Ladamos-major” birtoklásáért is hosszas, évekig tartó perlekedést folytatott. E perekkel járó kölcsönös fenyegetések, fosztogatások, dúlások okán Szentpált zsarnok és önkényeskedő embernek ítélték.

Politikai állásfoglalását illetően császárpárti volt. Főleg élelmezés terén nagy segítségére volt Rabutin császári biztosnak. Ennek ellenére – kurucpárti fiai magatartása miatt – három évet töltött a császári börtönben.

Szentpáli kétszer nősült. Első felesége Boér Anna volt. Házasságukból három fiú: István, János és Zsigmond született. Felesége halála után, 1711-ben újból megnősült, feleségül véve De Roy császári kapitány özvegyét, Anna Catherina Sarlotta asszonyt. Vele nem sokáig élhetett együtt, mert 1713-ban elhalálozott.

Szentpáli a paszkvillus, a csúfolódó versirodalomnak volt művelője. 1988-ban, a Keresztény Magvetőben Binder Pál: „Adatok a homoródszentpáli Szentpáli család történetéhez” /4. füz. 232. old./ című tanulmányában emlékezett meg a Szentpáli N. Ferencről, majd 1988-ban a Varga Imre szerkesztette „Régi magyar költők tára XVII. század” című munka foglalkozott rész-

letesen életével. E munka által vált ismétte irodalmi munkássága, illetve költői tevékenysége.

Bod Péter első magyarnyelvű irodalmi lexikonában, a „Magyar Athenas”-ban /1767/ megemlítette, hogy Szentpáli „jó versszerzőnek tartatott, és maga is úgy tartotta magáról”. Bod Péter Szentpálinak egyetlen munkájáról tett említést: „Werbőczy István törvénykönyvének” rövid kivonatáról, 1701-ből. E munkáról megemlékezett Varga Imre is, aki ismerte Szentpálinak „Sárosi Jánoshoz írt köszöntő vers”-ét is. Varga említett munkájában mutatta be 299 versszakból álló paszkvillus /gúnyvers/ gyűjteményét, amelyben föltárta számos, vele ellentétes, vagy ellenséges kortársról vallott véleményét. Számmunkra – ezek közül – a legjelentősebb az „Ad unitarios” /Az unitáriusokról/ című vers, amelyben a sajnálat hangján szól a sokat szenvedett felekezet felől, holott mint mondja, az a leghívebb hirdetője Krisztus tanításának. Ebben figyelmeztet a mindhalálig való hűségre, majd kilátásba helyezi a hűség jutalmát, mondván, hogy:

„Isten templomában egy erős oszlop lesz
Elrejtett mannával menyben örökké élsz.”

A XVII. század második felében és a XVIII. század elején élt Szentpáli N. Ferencnek az egyházhoz való viszonyáról nem maradt emlék, így erre csak következtetni tudunk. Az egyház a „dési egyezés” /1638/ vádját és annak következményét szenvedte s így feltételezhető, hogy Szentpáli, távol az unitárius közösségektől, főként a szász-lutheránus egyház befolyása alatti területen élve, egyházának kérdéseivel nem foglalkozott. Az viszont tudott, hogy István nevű fia ellen pert kezdeményeztek azzal az indoklással, hogy „illetlenül szólt Jézus Krisztus felől” kit az unitárius vallás értelmében „embernek” nevezett.

Szentpáli Ferenc a XVII. század paszkvillus irodalmának volt kiemelkedő művelője. Illő, hogy fél évszázad elteltével az Unitárius egyház is fölfedezze és irodalmi munkásságát kellőképpen értékelje.

Kelemen Miklós

Valkai András /1540–1587/

A XVI. században élő Valkai András regényes krónikák írójaként vált ismertté.

Bár a XX. század ismert irodalomtörténészei közül többen foglalkoznak költészetének bemutatásával, Valkai mégis azok közé tartozik, kiknek életéről kevés konkrét adattal rendelkezünk.

Az erdélyi Kalotaszegen, Magyarvalkón élő Valkai András elődei, már a XV. században Kalotaszeg ismert családjai közé tartoznak. Apja István birtokos nemes, anyja Szentpáli Borbála, feltételezhetően a Szentpáli N. Ferenc vizaknai királybíró családjának tagja. 1668-ban köt házasságot Kecseti Zsófiával. Házasságukból két fiú születik: Boldizsár és Zsigmond.

Iskolai tanulmányait a kolozsvári Unitárius Főiskolán végzi. Külföldi továbbtanulásáról nincs tudomásunk. Erre valószínűleg már a fejedelmi kancellárián betöltött állása miatt nem kerül sor, de az is lehetséges, hogy az önképzés esélye kizárja ennek szükségességét.

Valkai már aránylag fiatalon írnoki állást tölt be a legfontosabb államügyeket intéző kancellárián, melynek akkori vezetője, Csáki Mihály, János Zsigmond erdélyi fejedelem nevelője. Elelte Valkó, a családi birtok, és a fejedelmi székhely között oszlik meg. Ez utóbbi helyen csak a törvénykezési időszakban tartózkodik, mikor is hivatalának megfelelően országgyűlési végzések, diplomáciai megbízatások, hadi és pénzügyi utasítások, adománylevelek, privilégiumot tartalmazó oklevelek leírása, fogalmazása és javítása tölti ki idejét. Otthon tartózkodása alatt a gazdaság ügyeinek intézése, az önművelés és az irodalmi próbálkozás tölti ki szabad idejét. A János Zsigmond fejedelem kancelláriáján dolgozó Valkai András a fejedelem halála után is megmarad hivatali tisztségében.

Báthory István rövid ideig tartó erdélyi fejedelemsége alatt ülnöke /assessor/ a fejedelmi ítélőszéknek. Ebben a minőségében vesz részt Békés Gáspár elítélésében is.

Az irodalomtörténet Valkait könyvszerető, jó tájékozottságú, széles érdeklődési körű és az irodalommal állandó kapcsolatot tartó, humanista történelemszemléletű emberként ismeri, ki olvasmányából kitűnő érzékkel választja ki és önti versbe a kora emberét érdeklő témákat. Valkainak két hazai tárgyú verse ismert. Az egyik a „Bánk bán historiája”, melyben a felesége elcsábításáért a királynén bosszút álló Bánk bán történetét dolgozza fel, Bonfini elbeszélése alapján. E témának első magyar nyelvű feldolgozása oktató céllal jön létre. Övni kíván a bajt keverő szerelmi szenvedélytől és figyelmeztetni a tiszta életre.

A kerek, jól szerkesztett történet népszerűségét bizonyítja, hogy még a XVI. században, 27 év alatt 6 kiadást ér meg. A másik hazai tárgyú verse „A magyar királyoknak eredetéről és nemzetségekről való széphistoria” című verses krónika, amely Heltainé nyomdájában lát napvilágot. Eb-

ben a rendkívül nagy terjedelmű, 811 versszakos munkában Valkai a nagy királyok családfáját állítja egybe, kiemelve a Szapolyai család régi eredetét. A Bibliára, Bonfiniuszra, Thuróczi-ra, Benczédi Székely Istvánra és Tinódira alapozó, énekmondó stílusban megörökített családtörténet, költőileg rendkívül száraz, szinte élvezhetetlen. Látszólag, egy, a költői alakításhoz és szerkesztéshez nem értő tudós munkája, aki nem gyönyörködtetni akar, hanem a Szapolyai házból származó János Zsigmond fejedelemnek kívánja hódolatát bemutatni.

Valkai két izgalmas, idegen téma verses feldolgozására is vállalkozik. Az egyik 1573-ból való, alábbi címmel: „Cronica, melyben megirattatik Prister Johannes, azaz nagy János pap császárnak... birodalma”. Ebben Valkai Jean Maundeville, XIV. századbeli orvos útleírására és Paulus Jovius humanista történeti munkájára alapozva, egy olyan boldog keresztény, de távoli országról számol be, amely sikeresen száll szembe a mohamedán török birodalommal és amelytől segítség remélhető az Erdélyt fenyegető török hódítók távoltartására.

A másik idegen témájú, regényes históriája a „Historia énekszerént szerkesztve a longobárdok tizedik királyáról Andoinusról és annak fiáról Alboinusról” címet viseli. Ebben feldolgozza Alboinus és a legyőzött gepida király leányának Rosamundának szerelmét is. E históriás énekekben, melyet Valkai a Paulus Diaconust feldolgozó Bonfinire alapoz, a X. századbeli longobárd történelem egy eseményét mutatja be. Rosamunda alakjában az asszonyi gonosztságot és annak büntetését példázza.

Valkai regényes színezetű, történeti vonatkozású munkája „A két Barbarossa testvér krónikája”, melyben V. Károly császár hadjáratait mondja el a görögből törökké lett tengeri rablók földközi tengeri rémuralma és afrikai birodalma ellen. E munka forrása is Paulus Jovius említett történeti munkája.

Valkaival foglalkozó irodalom vallási hovatarozása felől eltérően nyilatkozik. Aranyosrákosi Székely Sándor, Szabó Károly, Jakab Elek, Binder Jenő és Pintér Jenő unitáriusnak, Kenyeres Ágnes „Magyar életrajzi lexikonja” /1969/ és Szigyártó Sándor „erdélyi pantheon” /1996/ című munkája Valkait egyenesen unitárius papnak; viszont Benkő József a református egyházhoz tartozónak mondja. Ha hallgatunk Benkő Józsefre is, akkor fel kell tételeznünk, hogy az 1570-es évek nagy református vallásra való áttérési mozgalma magával ragadja Valkai Andrást is, de erre nézve nem rendelkezünk írásos bizonyítékkal. Mi Valkai felől ma is úgy emlékezünk, mint a XVI. század unitárius verses krónikaírójáról, János Zsigmond és Báthory István kancelláriájának notariusáról, aki az 1568. év pestisjárványának esik áldozatául.

Kelemen Miklós